

## **ETNOGRAFIK FOLKLORIZMLARNING O'RGANILISHI VA TASNIFLANISH MASALASI**

*Iqtisodiyot va pedagogika universiteti  
o'zbek tili va adabiyoti kafedrası o'qıtuvchısı  
To'rayeva Iroda Sheramatovna*

**Annotatsiya.** Ushbu tadqiqot folklorizm, badiiy folklorizm, va folklorizmlarning tipologiyasini o'rganishga bag'ishlangan. Maqolada folklorizmning tarixiy rivojlanishi, uning adabiyotga ta'siri, hamda folklor va adabiyot o'rtasidagi aloqalar tahlil qilinadi. Folklorizm – adabiyotda xalq ijodidan foydalanishning turli shakllari, ularning badiiy-ijodiy jihatlari va folklor elementlarining adabiy asarlarga qo'shilishi bilan bog'liq. Maqola, shuningdek, folklorizmning badiiy adabiyotdagi ahamiyatini, uning o'ziga xos usullarini va xalq madaniyati bilan bog'liqligini ochib beradi.

**Kalit so'zlar:** folklorizm, badiiy folklorizm, folklorizmlar tipologiyasi, folklor va adabiyot, yangi folklor, xalq san'ati, kundalik hayot uchun folklor, xalq marosimlari va folklorining an'anaviy elementlari

**Kirish.** Folklorizmning o'rganish tarixi XIX asrga borib taqaladi. Jamiyatning kundalik hayotida, madaniyatida va san'atida folklorga bo'lgan qiziqish birinchi marta frantsuz folklorshunosi Pol Sebiyo (1846-1918) tomonidan ilmiy muammo sifatida belgilangan va shakllantirilgan. Shu tariqa P. Sebiyo tomonidan taklif qilingan va iste'molga olib kirilgan “folklorizm” atamasi yozuvchilar, tanqidchilar, publitsistlarning folklorga qiziqishlarini tavsiflash, ularning og'zaki xalq ijodining syujetlari, motivlari va tasvirlariga murojaat qilish uchun ishlatiladigan atama bo'lib qoldi<sup>1</sup>.

Adabiyotshunoslikda ko'proq “badiiy folklorizm” muammosiga diqqat qaratiladi. Badiiy folklorizm adabiyot va folklor o'rtasidagi munosabatlar muammosi bilan bog'liq bo'lib, u o'z navbatida, asosan, ikki jihatdan ko'rib chiqiladi: bir tomondan, og'zaki-she'riy an'analarning individual yozuvchilarning

---

<sup>1</sup> <https://litpr.ru/folklorizm>  
[www.tadqiqotlar.uz](http://www.tadqiqotlar.uz)

badiiy ijodiga ta'siri o'rganiladi; boshqa tomondan, adabiy asarning taqdiri folklor bilan bog'liqligi ko'rinadi.

Adabiyot va folklorning o'zaro bog'liqligini o'rganish ko'plab yozuvchilarning ijodini o'zbek folklorining kollektorlari va tadqiqotchilari sifatidagi faoliyatidan kelib chiqib tushunishni taqazo qiladi.

XX asr davomida "folklorizm" atamasi olimlar tomonidan bir necha bor qayta ko'rib chiqilgan va uning mazmuni nafaqat aniqlangan, balki sezilarli darajada o'zgartirilgan.

Jahon adabiyotshunoslik fanida folklorizmni badiiy madaniyat hodisasi sifatida talqin qilishning o'ziga xos an'analari shakllandi. "Folklorizm" deganda folklor matnlarini, syujet va obrazlarini, uslub elementlarini to'g'ridan to'g'ri qarz olish tushuniladi.

Folklorizm adabiy-estetik kategoriya sifatida ko'rib chiqiladi. Bunda ijodkorning materialni tanlashida, ikkinchidan, uni ishlatish tabiatida uning o'ziga xos xususiyatlaridan, ishining yo'nalishini tushunishdan kelib chiqishiga diqqat qaratiladi. Ushbu muallif qaysi materialni va nima uchun aynan shu materialni folklordan olishini aniqlash kerak. U ushbu material bilan qanday munosabatda bo'lishini aniqlashtirish lozim.

"Folklorizm" tushunchasi asarning "qarindoshlik" tushunchasi bilan bir xil. Bunday tushuncha V.M. Jirmunskiy tomonidan taklif etilgan ta'riflarda aks etgan.

Uzoq vaqt davomida folklorizmni o'rganish, birinchi navbatda, "og'zaki she'riyatning adabiyotga va badiiy adabiyotning og'zaki she'riyatga o'zaro ta'siri" masalalarini o'rganishni anglatadi. Bu folklori og'zaki san'atning yoki adabiyotning bir qismi sifatida qabul qilish doirasiga to'liq mos keladi. Folklorshunoslik esa adabiyotshunoslikning bir qismi sifatida qabul qilinadi.

Folklor tili xalq tili sifatida adabiyotining yangi tilini yaratish bo'yicha tajriba maydoniga aylandi.

Hozirgi vaqtda folklorizmni o'rganish chegaralari sezilarli darajada kengaygan. Dunyo xalqlari adabiyotshunosligida folklorizmlarning badiiy asar xalqchilligini va milliyligini oshirishdagi o'rni, roli, shakllanish asoslari, ijtimoiy-

ruhiy, badiiy-estetik omillari, ichki tiplari tasnifi, tadrijiy takomil xususiyatlari, ijodkor mahoratini belgilashdagi ahamiyatiga qiziqish hamisha ustuvor bo'lgan. Keyingi paytlarda har bir xalq adabiyotida muayyan ijodkor folklorizmini tarixiy-qiyosiy, tarixiy-madaniy, qiyosiy-tipologik va biografik aspektda yoritishga bag'ishlangan tadqiqotlar salmog'ining yildan yilga oshib borayotgani ham shu ulkan qiziqishning samarasidir.

Dunyo folklorshunosligi va adabiyotshunosligida folklorizmlar tipologiyasi, xalq og'zaki ijodining yozma adabiyot taraqqiyotiga ta'siri, yozma adabiyotda folklor an'analarini davom ettirish masalalari dolzarb ilmiy muammolardan biri bo'lib, uni o'rganish o'ziga xos tarixga ega. O'zbek adabiyotshunosligida bu masalaga qiziqish bevosita rus adabiyotshunosligi va folklorshunosligida amalga oshirilgan M.K.Azadovskiy, V.S.Gusev, L.I.Yemelyanov, G.A.Levinton, P.S.Vixodsev, A.A.Gorelov, U.B.Dalgat kabi tadqiqotchilarning<sup>2</sup> izlanishlari ta'sirida paydo bo'ldi. Bu jihatdan dastlab B.Sarimsoqov va I.Yormatov tadqiqotlari yaratilgani alohida e'tiborni tortadi.<sup>3</sup>

“Folklorizm” deb nomlanuvchi hodisa tadqiqotchilar tomonidan ancha ilgari qayd etilgan bo'lib, XIX asr fransuz folkloristi Pol Sebiyo “folklorizm” deganda folklorga bo'lgan qiziqishning turli shakllarini tushungan. N.P. Andreyevning 1936-yilda chop etilgan “folklor va adabiyot” maqolasi birinchi marta nazariy jihatdan yozuvchilarning folklorizmi muammosini yoritib berdi.

Darhaqiqat, folklorizm – adabiy hodisa. Uning yuzaga chiqishi biror-bir ijodkorning badiiy mahorati bilan bog'liq. Hozirgi vaqtda folklorizm folklori o'ziga xos bo'lmagan, ya'ni haqiqiy bo'lmagan kontekstlarda aktuallashtirishning

<sup>2</sup> Азадовский М.К. Статьи о литературе и фольклоре. – М.-Л.: Гослитиздат, 1960. – С.547; Гусев В.С. О фольклоризме русской литературы XVIII века. ТОДРП. 24 том. – Л., 1969; Емельянов Л.И. К вопросу о фольклоризме древней русской литературы // Русской фольклор. Том VIII. – Л., 1962; Левинтон Г.А. Заметки о фольклоризме Блока // Миф-Фольклор-Литература. – Л.: “Наука”, 1978. – С.171-186; Выходцев П.С. На стихе двух художественных культур (Проблема фольклоризма в литературе) // Русский фольклор. Том XIX. – Л., 1979. – С.3-31; Горелов А.А. К истолкованию понятия “фольклоризм литературы” // Русский фольклор. Том XIX. – Л., 1979. – С.31-49.

<sup>3</sup> Саримсоқов Б. Фольклор ва ёзма адабиёт муносабатларига доир изланишлар. // Ўзбек тили ва адабиёти. – 1976. – 5-сон. – Б.85; Саримсоқов Б. Фольклоризмлар типологиясига доир. // Ўзбек тили ва адабиёти. – 1980. – 4-сон. – Б.37-45; Ёрматов И. Фольклоризмларнинг типологик хусусиятлари. // Ўзбек тили ва адабиёти. – 1982. – 2-сон. – Б.55-58; Ёрматов И. Стилизация характеридаги фольклоризмлар. // Ўзбек тили ва адабиёти. – 1984. – 3-сон; Ёрматов И. Ҳозирги ўзбек лирикасидаги синтезлашган фольклоризмлар хусусида // Ўзбек тили ва адабиёти. – 1985. – 2-сон. – Б.35-39; Ярмагов И. Типология фольклоризмов в современной узбекской литературе (60-е и начало 80-х годов): Автореф. ...канд. филол. наук. АКД. – Т., 1985.

turli xil turlari sifatida belgilanadi. Folklorizm deganda u yoki bu yozuvchi tomonidan folklordan foydalanishning xususiy masalalariga diqqat qaratiladi.

Badiiy ijodning og'zaki xalq ijodi bilan aloqalari muammosi eng dolzarb va qiziqarli masalalardan biridir. Bunday aloqalarni ilmiy o'rganish uzoq an'anaga ega.

Folklor syujetlari, obrazlari, poetika, leksika, organik stilizatsiya, adabiy ertak janri, psevdostilizatsiya, folklor qo'shig'ining lirik hissiy salohiyati, folklor aytimining ohangdorligi, mifologik syujet, ramziylik, mifologik fikrlash folklor va adabiyot munosabatini ochishga xizmat qilishi bilan e'tiborlidir.

Adabiyot va og'zaki san'at orasidagi mavjud farqlarni hisobga olmaslik mumkin emas. Ularning asosiy maqsadi dunyoni idrok etish va voqelikni aks ettirishdir. Ammo, bunda ular nafaqat bir-birini almashtiribgina qolmay, balki aksincha, birgalikda yashashga qodir.

Bizningcha, folklor va adabiyot o'rtasidagi munosabatlar muammosi tarixiy ketma-ketlik (folklor adabiyotdan oldin bo'lgan) va ijodning ikki usulining printsiplial nisbati asosida ko'rib chiqilishi lozim. Chunki turli mualliflarning o'z asari uchun jalb qilgan folklor materialning vazifasi, avvalo, ularning mafkuraviy pozitsiyasiga bog'liq bo'ladi. Shunday qilib, materialni tanlashda ham, undan foydalanish tabiatida ham farq bor. Muallif, avvalo, folklordan qanday materialni olganini aniqlash kerak. Keyin uning ushbu materialga qanday munosabatda bo'lishini aniqlash lozim.

“Adabiyot va folklor” mavzusida folklorning adabiyotga ta'siri darajasini aniqlash muhim muammo hisoblanadi. Chunki folklor va adabiyotning o'zaro ta'siri bir tomonlama jarayon emas.

Folklorning adabiyotga ta'siri juda katta, u tobora turli xil ifoda shakllariga ega bo'ladi, deb to'liq ishonch bilan aytish mumkin. Bu adabiyotni boyitadigan jonli, rivojlanayotgan jarayon va xalq og'zaki ijodining adabiyot tarixidagi rolini aniqlash, undagi folklorizm muammolarini ishlab chiqish, bizning fikrimizcha, hozirgi bosqichda nazariy fikr rivojlanishining ijobiy hodisasidir.

“Folklor materiallarini qayta ishlash guruhlarini” ajratish mumkin. Bular:

1) folklor elementlaridan folklarga “ongsiz” murojaat qilishda adabiy asarda foydalanish;

2) folklor elementlaridan folklarga ongli ravishda murojaat qilishda va uning materialini modernizatsiya qilishda foydalanish.

Tadqiqotchi A. Gorelov folklorizmning umumiy turlarini batafsilroq tasniflaydi: “birinchisi iqtibosdan iborat, ikkinchisi esa bir necha guruhlarga bo'linadi:

a) stilizatsiya organik (adabiy ertak janrida), noorganik (psevdestilizatsiya) va kitob (Injil, yilnomalar asosida);

b) she'riy folklorizm (folklorning barcha elementlaridan foydalanish poetika stilistik va boshqa maqsadlarda);

v) qo'shiq folklorizmi (folklor qo'shig'ining maxsus lirik hissiy potentsialidan foydalanish, folklor ohanglaridan);

d) janr folklorizmi (folklor janrlariga murojaat);

e) mifologik folklorizm (mifologik syujet adabiyotining har qanday janri shaklida rivojlanish, mifologik simvolizmdan foydalanish, mifologik fikrlash xususiyatlari);

f) dunyoqarash folklorizmi (odamlarning dunyoqarashining xususiyatlaridan foydalanish, ularning dunyo tartibiga bo'lgan qarashlari va boshqalar.

An'anaviy folklor rivojlanadigan va mavjud bo'lgan sharoitlardan farq qiladigan sharoitlarda folklorni o'zlashtirish, ko'paytirish va o'zgartirish jarayoni, shuningdek, zamonaviy va asosan professional madaniyatda an'anaviy folklorning keng ko'lamli o'rnini bosuvchi va modifikatsiyalari aks etishi folklorizm hisoblanadi.

“Yangi folklor” (zamonaviy tadqiqotchilar terminologiyasida) og'zaki ijodning ushbu qatlami – “psevdofolklor”, “feyklor” olimlar folklorni soxtalashtirish jarayoniga qarshi tura olmadilar.

Adabiy manbalar bilan ishlashda ular eski epik shaklni yangi mazmun bilan to'ldirishdi.

“Kundalik hayot uchun folklor” deb nomlangan muammo juda dolzarb bo'lib chiqdi. Klassik folklor an'analarini qayta tasavvur qilgan yangi asarlar paydo bo'ldi.

1960-yillarning boshida adabiyotdagi milliy manbalarga qiziqish to'lqinida haqiqiy folklorga qaytish boshlandi. Shahar ziyolilarining ko'plab vakillari uchun qishloq hayotiga murojaat qilish folklor ekspeditsiyalarida qatnashish orqali mumkin bo'ldi. Ularning vazifasi etnografik voqelikka iloji boricha yaqinroq bo'lgan ijro folklor asarlari, ularning mintaqaviy uslub xususiyatlarini aniq takrorlashda edi. Buni Elbekning “Tozagul”, “Anorgul” kabi she'riy romanlari misolida yaqqol kuzatish mumkin. Aynan shu vaqtda “folklorizm” atamasi yangi, yanada kengroq tarkibga ega bo'ladi. U an'anaviy folklorning “ikkilamchi”, klassik bo'lmagan shakllarini, jumladan, yozma asarlar orqali ham folklori ko'paytirish maqsadi ko'zda tutildi. Ushbu davrda folklorizmni mahalliy tadqiqotchilar tomonidan o'rganish g'arbiy Evropa etnografiyasi an'analariga yaqinlashdi.

Nemis olimi G.Moser ham folklorizmning bir nechta shakllarini ajratib ko'rsatdi. U, birinchidan, folklor madaniyati elementlarini tabiiy mavjudligidan olib tashlash va ularni begona muhitga o'tkazish bilan, ikkinchidan, boshqa ijtimoiy sinflar va guruhlar vakillari tomonidan xalq motivlariga taqlid qilish bilan, uchinchidan, folklor an'analaridan tashqarida folklor asosida ijod qilish bilan folklorizmning farqlanishini dalillashga urindi.

Shu bilan birga, folklorizmga bo'lgan ehtiyoj jamiyat hayotida xalq muhitida an'anaviy folklorning rivojlanishiga to'sqinlik qiladigan obyektiv sabablar paydo bo'lganda paydo bo'lishi qayd etildi. Bunday sharoitda ijtimoiy ong tomonidan yo'qolgan qiymat sifatida qabul qilingan folklor milliy madaniyatni yaratish yoki qayta tiklash uchun manba va materialga aylanadi. Aslida, folklorizm yo'qolgan folklori qutqarish shakliga aylanadi.

**Xulosa.** Shunday qilib, fanni zamonaviy idrok etishda folklorizm ko'p qirrali sifatida turtki beradi.

Bugungi kunda folklorshunoslik folklorizmni aniqlashda zamonaviy xalqaro etnografiyada qabul qilingan ta'riflarga yaqinlashishi va bu atamani umumiy

xususiyat – zamonaviy noan'anaviy (modernizatsiya qilingan) maishiy, marosim va estetik tizimlar doirasida xalq san'ati, xalq marosimlari va folklorining an'anaviy elementlarining ishlashi bilan birlashtirilgan tobora keng ko'lamli hodisalarga qo'llashi bejiz emas.

Xullas, ijodkorlar uchun folklor har doim xalqning ma'naviy hayotini bilishning bitmas-tuganmas manbai bo'lib kelgan, o'z badiiy ijodini xalq madaniyati elementlari, xalq asarlari syujetlari, motivlari va obrazlari, janr-stilistik shakllari bilan boyitishning eng muhim vositalaridan biri bo'lgan.

### **FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:**

1. <https://litpr.ru/folklorizm/>
2. Азадовский М.К. Статьи о литературе и фольклоре. – М.-Л.: Гослитиздат, 1960. – С.547;
3. Горелов А.А. К истолкованию понятия “фольклоризм литературы” // Русский фольклор. Том XIX. – Л., 1979. – С.31-49.
4. Саримсоқов Б. Фольклор ва ёзма адабиёт муносабатларига доир изланишлар. // Ўзбек тили ва адабиёти. – 1976. – 5-сон. – Б.85;
5. Ёрматов И. Фольклоризмларнинг типологик хусусиятлари. // // Ўзбек тили ва адабиёти. – 1982. – 2-сон. – Б.55-58;
6. Ёрматов И.Стилизация характеридаги фольклоризмлар. // Ўзбек тили ва адабиёти. – 1984. – 3-сон;